

VÄINÄMÖISE SÜND M. J. EISENI TÖLKES

Paul Ariste

Soomlaste ja soome keelega puutus M. J. Eisen kokku juba oma pika eluea nooremail aastail. Tartu ülikooli usuteaduskonnas õppides tutvus ta samas kõrgkoolis olnud soomlastega. Juba 1881. aastal oli tal sedavõrd soome keele oskust, et ta saadeti Eesti Kirjameeste Seltsi saadikuna Soome Kirjanduse Seltsi 50 aasta juubelile. 1882. aastal oli ta pikemalt Soomes ning puutus kokku toleaeagsete Soome kultuuritöötajatega, nagu ta ise kirjutab oma käsikirjalistes mälestustes, mis leiduvad Kirjandusmuuseumi kogudes. Pärast ülikooli lõpetamist 1885. aastal oli ta Ingerimaal Moloskovitsa ja Kattila soome kogudustes prooviaastal. 1886. aasta lõpus ordineeriti M. J. Eisen Lembolas kirikuõpetajaks. Ta käis ühtlasi jutlustamas Petroskois. Mainitud aladel liikudes tutvus ta põhjalikumalt soome keele eri murretega. 1887. aastal kihlus M. J. Eisen soomlanna Ella Peroniusega ning abiellus temaga 1889. aasta alguses. See viis ta perekondlikultki soome keelele lähedale. Aastail 1888 - 1912 oli ta Kroonlinnas eesti-soome-rootsi koguduse pastori. Seega oli olemas eeldusi, et M. J. Eisenist kujunes esimesi järjekindlaid soome kultuuri tutvustajaid Eestis. Soome kirjanduse suurteos "Kalevala" köitis tema tähelepanu juba üliõpilaspõlvest alates, mil ta hakkas avaldama soome eepse katkeid ja ümberjutustusi. 1882. aastal ilmus talt üks katkend "Meelejahutajas" (nr. 17), 1883. aastal teine "Talurahva kasulikus kalendris". Edasi on 1884 katkendeid ta enda luuletuskogus "Melinad Eeajõelt", 1887 "Isamaa kalendris", 1889. aastal "Oleviku" lisas (nr. 18) ja "Eesti Üliõpilaste Seltsi albumis I". 1883. aastal ilmus M. J. Eisenilt R. Hertzbergi järgi koostatud "Väike Kalevala" eepose sisu jutustustena (2. trükk 1919). Kogu "Kalevala" I osa on M. J. Eiseni tõlkes ilmunud 1891. aastal Tartus K. A. Hermanni kirjastusel. Teine, parandatud trükk on ilmunud 1912 samuti Tartus "Postimehe" kirjastusel ning kolmas, parandatud trükk 1925 sama kirjastuse väljaandel.

Näitamaks, kui võrd õnnestunud on olnud M. J. Eiseni tõlked ning kuidas ta on neid ajapikku lihvinud või muutnud, võetakse alljärgnevalt vaatlusele "Kalevala" tõlke esimese osa värsid 103 - 344, milles jutustatakse Ilmatarist ja Väi-

nämõise sünnist. "Väinämõise sündimise" on M. J. Eisen täielikult eestindanud ning esmakordselt lugejate ette toonud 1889. aastal "Eesti Üliõpilaste Seltsi albumis I" (lk. 123 - 130). Sellele tõlkele on ta lisanud joonealuseid seletusi Kavest, Ilmatarist, Luonnotarist ja Väinämõisest. Väinämõisest on öeldud, et ta on "Kalevala kõige tähtsam mees. Tema on seesama, mis meie Vanemuine. Vanemuisest teavad Eesti vanad jutud ülepää väga vähe kõnelda; neid täiendab Kalevala. Prof. Y. Koskise arvamise järele on Väinämõinen väinä sõnaga sugulane; seega tähendaks Väinämõinen siis ranna, vee ääres asujat. Vanemuine nähikse sõna vääne olevat." M. J. Eisen on võtnud omaks tolleaegsete soome uurijate väited, lisades omalt poolt arvamuse Vanemuisest. Hiljem on ta õigesti väitnud, et Vanemuine 1841. aastast alates "kollitab" Eestis Faehlmanni manamisel ja see puudub eesti rahva seas täiesti (Eesti mütoloogia, lk. 184; Kalevala, II jagu. Teine trükk, lk. 180). Õige ekslikud on M. J. Eiseni oletused Kave-nimelisest ilmaneitsist: "Kave on üks ilmaneitsi Ilmatar, kes Väinämõise sünnitas. Eesti mythologias on Ilmatar Kõue tütreks või poolõeks saanud. Kuidas arvata, on Kõue õieti seesama, mis Kave. Ometi tähendab Kave Soome mythologias naesterahvast, Kõue Eesti mythologias meesterahvast. Võib olla, et Kave alles hiljemal ajal naesterahva tähenduse on saanud ja ta esialgu ainult vaimu sõna üleüldises tähenduses tähendas, nagu Castrén arvab. Koskise mõtte järele on Kave seesama, mis Zenod Avesta Kava - valitseja." Nagi eelkäijad, nõnda on M. J. Eisengi eksinud. Soome kave, pl. kapeet on 'luotu olento, ihminen', eriti aga 'tyttö, neito', nagu ka lõunaeesti kabe, kabene, kabo jne. on 'neiu, naine'. "Kalevala" II osa tõlke nimede seletustes on M. J. Eisen arvanud Kave kohta: "Esiotsa tähendas küll vist ema. Rahvaluule toodetes näeme aga, et mõni kord Kave meestelegi nimeks antakse; neid meesterahvaid tuleks ometi kõrgemateks olevusteks lugeda" (lk. 171).

Tõlke analüüsiks võetakse alguses värsid 103 - 122. Nende algupäränd on selline:

Eoin kuulin sanottavaksi,
Tiesin virttä tehtäväksi,
105. Yksin meillä yöt tulevat,
Yksin päivät valkeavat,
Yksin syntyi Väinämöinen,

Ilmestyi ikirunoja.
Kapehesta kantajasta,

110. Ilmattaresta emosta.
Olipa impi, ilman tyttö,
Kave luonnotar korea,
Piti viikoista pyhyttä,
Iän kaiken imepyttä.
115. Ilman pitkillä piholla,
Tasasilla tanterilla.
Ikävystyi aikojansa,
Ouostui elämätänsä,
Aina yksin ollessansa
120. Impenä eläessänsä.
Ilman pitkillä piholla,
Avaroilla autioilla.

1889. aastal "Eesti Üliõpilaste Seltsi albumis I" ilmunud "Väinämöise sündimise" tõlkes on asjaomane lõik järgmine:

- Nõnda kuulsin kõneldavat,
Teadsin laulu lasetavat.
105. Üksi meilla ööd tulevad
Üksi päevad valgenevad,
Üksi sündis Väinämöinen,
Ilmus vana laululooja
Sünnitajasta Kabesta,
110. Ilmatarest emasta.
Oii aga neitsi ilma tütar,
Kave Luonnotar kaunike,
See pidas pikka puhtusta,
Kõige ea neitsi põlve
115. Ilma laias laotuses,
Tasasella väljadella.
Aeg läks viimati igavaks,
Elamine ühepoolseks
Üsna üksinda ollessa,
120. Neitsina eladessana.
Ilma laias laotuses,
Avaraila arudella.

1891. aastal ilmunud "Kalevala" esmatrükis on tõlge mõnel määral erinev:

- Nõnda kuulsin üteldavat,
Teadein viisisid tehtavat.
105. Üksi meilla ööd tulevad,
Üksi päevad valgenevad,
Üksi sündis Väinämöinen,
Ilmus põline laulutark
Sünnitajasta Kavesta,
110. Ilmatarest emasta.
Oli aga neitsi ilma tütar,
Kave Luonnotar häbelik,
See pidas pikka puhtusta,
Kõige ea neitsi põlve
115. Ilma laias laotuses,
Tasasella väljadella.
Aeg läks viimati igavaks,
Klamine ühepoolseks
Üsna üksinda ollessa,
120. Neitsina eladessana.
Ilma laias laotuses,
Avaraila arudella.

1891. aastal ilmunud "Kalevala" esmatrükis on tõlge mõ-
nel määral erinev:

- Nõnda kuulsin üteldavat,
Teadsin viisisid tehtavat.
105. Üksi meilla ööd tulevad,
Üksi päevad valgenevad,
Üksi sündis Väinämöinen,
Ilmus põline laulutark
Sünnitajasta Kavesta,
110. Ilmatarest emasta.
Oli aga neitsi ilma tütar,
Kave Luonnotar häbelik,
Pidas pikaldast puhtusta,
Kõige ia neitsi põlve
115. Ilma iluea õuella,
Tasasella tallermaalla.
Läks aga aega igavaksi,
Klamine hoopie õutuks.
Aina üksina ollessa,
120. Neitsina ikka norutades
Ilma uhkedel õuedel,
Laiadel legendikkudel.

"Kalevala" 1912. aasta teises trükis on tehtud mõnigi muudatusi. Tekst on niisugune:

- Nõnda kuulsin kõneldavat,
Teadsin viisisid tehtavat
105. Üksi meilla ööd tulevad,
Üksi päevad valgenevad,
Üksi sündis Väinämöinen,
Ilmus igavene laulik
Sünnitajasta Kavesta,
110. Ilmataresta emasta.
Kord oli neitsi ilma tütar,
Kave Luonnotar kaunike,
See pidas pikaldast puhtust,
Kõige ea neitsi põlve.
115. Ilma laias laotuses,
tasasella tallermaalla.
Läks aga aega igavaksi
Elamine hoopis õudseks.
Üsna üksina elades,
120. Neitsina ikka norutades
Ilma uhketel õuedel,
Laiadel legendikkudel.

Kolmanda, 1925. aasta trüki värsid on sellised:

- Kõneldavat nõnda kuulsin,
Teadsin laulu luuletavat:
105. Üksi meilla ööd tulevad,
Üksi päevad valgenevad,
Üksi sündis Väinämöinen,
Alaline laulik ilmus.
Sünnitajasta Kavesta,
110. Ilmataresta emasta.
Kord oli neitsi ilma tütar,
Kave Luonnotar lõbusa,
Pikka puhtusta pidasi,
Ea kõige neitsipõlve.
115. Laiassa laotuses, Tasasella tallermaalla.
Igavaks läks ta aega,
Elamine õuduseksi,
Üsna üksi ollessana,
120. Pidadessa neitsipõlve.

Ilma uhke õue pealla,
Laialla legendikulla.

Tõlkeid omavahel võrreldes võib nentida, et osa neist kordub. Üheksal värsil on aga mitmesuguseid muudatusi või parandusi. Need esitatakse järgnevalt. Number tekstide ees osutab asjaomast värssi. Sulgudes on märgitud tõlgete ilmumisaastad. 104. Teadsin laulu lasetavat (1889), Teadsin viisi-
sid tehtavat (1891, 1912), Teadsin laulu luuletavat (1925). - 108. Ilmus vana laululooja (1889), ilmus põline laulutark (1891), Ilmus igavene laulik (1912), Alaline laulik ilmus (1925). - 112. Kave Luonnotar kaunike (1889), Kave Luonnotar häbelik (1891), Kave Luonnotar kaunike (1912), Kave Luonnotar lõbusa (1925). - 115. Ilma laias laotuses (1889), Ilma ilusa õuela (1891), Ilma laias laotuses (1912), Laiassa laotuses (1925). - 116. Tasasella väljadella (1889), Tasasella tallermaalla (1891, 1912, 1925). - 117. Aeg läks viimati igavaks (1889), Läks aga aeg igavaks (1891, 1912), Igavaks läks ta aega (1925). - 118. Elamine ühepoolseks (1889), Elamine hoopis õutuks (1891), Elamine hoopis õudseks (1912), Elamine õuduseksi (1925). - 119. Üsna üksinda ollessa (1889), Aina üksina ollessa (1891), Üsna üksina elades (1912), Üsna üksi ollessana (1925). - 120. Neitsina eladessana (1889), Neitsina ikka norutades (1891, 1912), Pidadessa neitsi põlve (1925). - 121. Ilma laias laotuses (1889), Ilma uhkedel õuedel (1891, 1912), Ilma uhke õue pealla (1925). - 122. Avaraila arudella (1889), Laiadel legendikkudel (1891, 1912), Laialla legendikulla (1925).

M. J. Eisen on tahtnud algteksti soome keele sisu õigesti eestindada. Mõnel juhul võib näida, et ta on eksinud, kuid tegelikult on ta valinud asjaomase sõna haruldasema tähenduse, millele ta on leidnud eesti vaste. Nõnda näiteks on 113. värsis viikoista pyhyttä tõlgitud 'pikka, pikaldast puhtust, puhtusta', ehkki soome keeles sõna pyhyys tähendab kõigepealt 'puhadust', ent ta võib tähendada ka '(seksuaalset) puhtust'. 112. värsis esinev soome sõna korea on 'kaunis, tore, uhke, ere, lõbus'. M. J. Eisen on kasutanud kaks korda tõlget 'kaunike' ja korra 'lõbus'. Tõlge 'häbelik' ei vasta soome korea tähendustele. 103. värsis on ikirunoja tõlgitud 'põline laulutark, igavene laulik, alaline laulik'. Soome rahvaluulekeeles on runoja 'laulik, rahvalaulik' ja ikirunoja 'unuetamatu, kustumatu laulik'. Seega on 1889. aasta

tõlkele 'laululooja' üritatud leida sobivamat vastet.

Et M. J. Eisen on tõlkides üha toiminud esitatud põhimõttele, seda tõestagu ka teine katkend (värsid 301 - 314), milles jutustatakse, kuidas Väinämöinen tahab sündida.

- Sanovi sanalla tuolla,
Lausui tuolla lausehella:
"Kuu, keritä, päivyt päästä,
Otava, yhä opeta
305. Miestä ouoilta ovilta,
Veräjiltä vierahilta,
Näiltä pieniltä pesiltä,
Asunnoilta antahilta,
Saata malle matkamiestä,
310. Ilmoillen inebmon lasta,
Kuuta taivon katsomahan,
Päivöä ihoamahan,
Otavaista oppimahan,
Tähtiä tähyämähän!"

1889. aasta tõlge on niisugune:

- Hakkaa viimaks sõnumaie,
Sõnumaie, palumaie:
"Kuu kuule, päike päästa,
Odava ise juhata
305. Meesta umbsilta ustelta,
Värvailta võõrastelta,
Neilta väiksilta pesilta,
Asupaigalta antalta!
Saada maale matkameesta,
310. Ilma inimese lasta.
Taeva kuuda vaatamaie,
Päikesta imestelema,
Odavada tunnistama,
Tähtida teretamaie!"

1891. aastal ilmunud "Kalevala" tõlkes on tõlge järgmine:

- Sõnus seda sugu sõna,
Lausus seda laadi lause:
"Kuu aita, päike päästa,
Otava ise õpeta
305. Meesta õududelt õuedelt,

- Võnnu võerastelt väravilt,
 Pisukesest pesapaigast,
 Ahtamalt asuasemelt!
 Saada maalle matkameesta,
 310. Ilmale inimeselasta
 Taeva kuuda tunnistama,
 Päikest imestelemaie,
 Odavada teretama,
 Tähti tähele panema!"

1912. aastal avaldatud teises, parandatud trükis on asjaomane lõik võrdne eelmisega.

"Kalevala" kolmanda trüki (1925) tekst on niisugune:

- Hakkas nõnda ütlemäie,
 Seda laadi lausus lause:
 "Kuu aita ja päike päästa,
 Otava ise juhata
 305. Meesta õudse õue pealta,
 Väravilta võõrailta,
 Paigasta pisukesesta,
 Asemalta ahtamalta
 Saada maale matkameesta,
 310. Ilmale inimislasta
 Taeva kuuda tunnistama,
 Päikesta imestelema,
 Otavada teretama,
 Tähele panema tähti!"

Teksti omavahel võrreldes saab ülevaate, milles ilmekalt kajastuvad muudatused. 301. Hakkas viimaks sõnumäie (1889), Sõnus seda sugu sõna (1891, 1912), Seda laadi laskis lause (1925). - 302. Sõnumäie, palumäie (1889), Lausus seda laadi lause (1891, 1912), Seda laadi lausus lause (1925). - 303. Kuu kuule, päike päästa (1889), Kuu aita, päike päästa (1891, 1912, 1925). - 304. Odava ise juhata (1889, 1925), Odava ise õpeta (1891, 1912). - 305. Meesta umsilta ustelta (1889), Meesta õududelt õuedelt (1891, 1912), Meesta õudse õue pealta (1925). - 306. Väravilta võõrastelta (1889), Võnnu võerastelt väravilt (1891, 1912), Väravilta võõrailta (1925). - 307. Neilta väiksilta pesilta (1889), Pisukesest pesapaigast (1891, 1912), Paigasta pisukesesta (1925). - 308. Asupaigalta ahtalta (1881), Ahtamalt asuasemelt (1891, 1912), Asemalta ahtamalta (1925). - 310. Ilma inimese lasta (1881), II-

male inimee lasta (1891, 1912), Ilmale inimislasta (1925). - 311. Taeva kuuda vaatamaie (1889), Taeva kuuda tunnistama (1891, 1912, 1925). - 312. Päikeeta imestelema (1889, 1925), Päikeest imestelemaie (1891, 1912). - 313. Odavada tunnista- ma (1889), Odavada teretama (1891, 1912), Otavada teretama (1925). - 314. Tähtida teretamaie (1889), Tähtida täbele pa- nema (1891, 1912), Tähele panema tähti (1925).

Sisult on õigesti tõlgitud värssid 304, 306, 307, 308, 310 ja 312. Neis on vaid leksikanalseid ja morfoloogilisi erinevusi. 303. värssis on 1889. aasta redaktsioonis ekssi- mus. Seal on Kuu, kerit 'aita, kuu' tõlgitud eesti keelde Knule kuu, mis näib olevat kasutusele võetud alliteratsioo- ni taotluse tõttu. Samal põhjusel on 1889. aastal 114. vär- sis tähtiä tähyämähän tõlgitud tähtida teretama, ehkki soome tähytä on 'üksisilmi vaadelda, targu tähele panna'. 305. vär- si tõlkimisel on M. J. Eisenil olnud raskusi. 1889. aastal on soome ovi eestindatud õigesti sõnaga uks. Teistes redaktsi- oonides esineb aga õu.

M. J. Eisen on eesti regivärsside keele hea tundjana kasutanud neis esinevat keeletraditsiooni ka "Kalevala" ees- tindades. Ta on kasutanud possessiivsufikmeidki, millest siinkohal mõned mainitagu. 1889. aasta tõlkes on Neitaina eladessana (värss 119), 1925. aasta tõlkes on see värss Üs- na üksi ollessana. Tolle aasta tõlkes on ka Baputasi põlvia- sa 'raputas oma põlvi' (värss 223). Teistes "Kalevala" tõl- gete lugudes leidub samuti possessiivsufikseid.

Kokku võttes võib öelda, et M. J. Eisen on hästi tundnud soome ning "Kalevalagi" keelt. Nesti tõlkes olevad leksikaalsed ebatäpsused olenevad suurel määral tolleaegse eesti kirjakeele arenemisastmest.

Lõppsõnana tahaksin esile tuua tööga, et M. J. Eiseni "Kalevala" tõlgete kaudu tutvusin soome eeposega juba koo- lipoisina. Mul oli siis kombeks ostetud raamatusse kirjuta- da oma nimi, ostukoht ja -aeg. "Kalevala" 1912. aasta trüki esilehel on P. Berg Tallinn 1918. 1922. aastal Helsingis esperanto kongressil olles olen ostnud soomekeelse 1921. aastal ilmunud "Kalevala". Selle esilehele on kirjutatud P. Berg 12. VIII 1922. Helsingi.